

Taşköprülüzâde'nin Kadılık, Adalet ve Öfke Üzerine Risalesi: Ahlâkî ve Fikrî Bir Savunma

*Tāshkubrîzâda (Tashköprüzade)'s Treatise on Judgeship, Justice
and Anger: An Ethical and Philosophical Defense*

Dr.
İdris Polat

Diyanet İşleri Başkanlığı, Adana, Türkiye / Directorate of Religious Affairs, Adana, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-2333-9862>

ROR ID: <https://ror.org/007x4cq57>

polatidris1@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Mart / 28 March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Haziran / 21 June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / 30 June 2025

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran / June

DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1667767>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İdris Polat).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımına taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

İdris Polat, "Taşköprülüzâde'nin Kadılık, Adalet ve Öfke Üzerine Risalesi: Ahlâkî ve Fikrî Bir Savunma",

Sufiyye 18 (Haziran / June 2025), 141-174.

Öz

Bu makale, Taşköprülüzâde'nin, kadılık vazifesini icra ettiği süreçte kendisine yöneltilen eleştirilere cevap niteliğinde kaleme aldığı savunma risalesini, tasavvufi ve ahlâkî açıdan incelemektedir. Risalenin akademik bir incelemeye konu olmaması, araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Kadılığın ruhî denge ve nefis terbiyesine dayanan bir ahlâk mesuliyeti olarak sunulması, hâkimin hukukî kararlarının onun iç dünyasından bağımsız olmadığını göstermesi ve tasavvuftaki nefis terbiyesi ilkesinin yargı ahlâkıyla ilişkilendirilmesi bakımından risale dikkat çekicidir. Bu yönüyle klasik bir metin olmakla birlikte, modern hukuk etiği açısından da güncelliğini korumaktadır. Şahsî bir müdafaa, dönemin fikir hayatında ilmî bir zeminle bütünleşerek yargı müessesine dair derinlikli bir perspektif sunan bu risale, tarihsel bir vesika olmasının ötesinde çağdaş yargı düşüncesi için de mühim bir kaynak niteliğindedir.

Makalede Taşköprülüzâde'nin kaleme aldığı savunma risalesini ahlâk ve tasavvuf bağlamında tahlil ederek, kadılık mesleğinin hem hukukî hem de mânevî bir sorumluluk olarak nasıl kavramsallaştırdığını ortaya koymak hedeflenmektedir. Risalede yer alan nefis terbiyesi, ruh-beden dengesi, ahlâkî faziletler ve mizaç unsurları üzerinden, adaletin içsel ve dışsal boyutları arasındaki ilişkiyi çözümlemek amaçlanmaktadır. Bu yönüyle araştırma, Osmanlı yargı ahlâkına dair ihmal edilmiş bir metni gün yüzüne çıkararak hem klasik ilim geleneğine hem de çağdaş hukuk etiği tartışmalarına katkı sunmaya odaklanmaktadır.

Çalışmada tarihsel veri araştırması ve nitel yöntem esas alınmaktadır. Risale metni, klasik İslâm ahlâkı, tasavvufi kavramlar ve Osmanlı hukuk düşüncesi çerçevesinde kavramsal ve karşılaştırmalı bir okuma yöntemiyle incelenmektedir. Müellifin kullandığı terimler, kavramlar ve metaforlar tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmektedir. Ayrıca risalenin Gazzâlî, İbn Sînâ ve İbn Miskeveyh gibi düşünürlerin görüşleriyle olan irtibatı, mukayeseli bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bununla birlikte risalede dikkat çeken ahlâkî ve psikolojik unsurlar, dönemin ilmî anlayışıyla birlikte çağdaş yargı etiği ilkeleriyle karşılaştırılarak çok yönlü bir çözümleme sunulmaktadır.

Çalışma neticesinde, Taşköprülüzâde'ye ait söz konusu risalenin şahsî bir müdafaa metni olmanın ötesinde kadılık mesleğinin ahlâkî, nefsanî ve ruhî temellerine dair derinlikli bir telakki sunduğu ortaya konulmaktadır. Müellifin nefis terbiyesi, mizaç unsurları ve fazilet merkezli yaklaşımı, adaletin dışsal kuralların yanı sıra içsel bir denge ve mânevî olgunlukla da ilişkili olduğunu göstermektedir. Risalenin bu yönüyle Osmanlı yargı düşüncesine özgün bir katkı sunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kadılık, Adalet, Taşköprülüzâde, Osmanlı Hukuku.

Abstract

This study offers a moral and Sufi-oriented analysis of the Risâla authored by Tâshkubrîzâde Ahmed Efendi in response to criticisms during his tenure as a qadi (judge). The treatise, which has not previously been examined in academic scholarship, presents the judicial office not merely as a legal function but as an ethical responsibility grounded in spiritual balance and the discipline of the nafs (self). It argues that judicial decisions are closely tied to the inner state of the judge, and that the Sufi principle of self-purification is essential to legal ethics. Despite being a classical text, the work engages with issues that remain pertinent to contemporary debates on the moral foundations of law.

The article aims to examine how Tâshkubrîzâde conceptualizes the office of qadi as both a legal and spiritual responsibility. Through key themes such as self-discipline, soul-body balance, moral virtues, and temperament theory, the study analyzes the relationship between the internal and external dimensions of justice. In this respect, it seeks to recover a neglected text in the history of Ottoman legal thought and contribute to both Islamic intellectual tradition and modern discussions on judicial ethics.

The research adopts historical document analysis and a qualitative methodology. The treatise is examined through conceptual and comparative readings situated within the framework of classical Islamic ethics, Sufi notions, and Ottoman legal philosophy. The terminology and metaphors employed by the author are analyzed in their historical context. In addition, the treatise's intellectual engagement with thinkers such as al-Ghazâlî, İbn Sînâ, and İbn Miskawayh is explored. Ethical and psychological dimensions of the text are evaluated through a framework that bridges its historical setting with modern concerns in judicial morality.

In conclusion, the study reveals that Tâshkubrîzâde's Risâla is not merely a personal defense but a profound reflection on the moral, spiritual, and psychological foundations of judicial practice-offering an original contribution to Ottoman legal-moral thought and sustaining relevance for modern conceptions of justice.

Keywords: Tasawwuf, judge (qadi), justice, Tâshkubrîzâde (Tashköprüzade), Ottoman Law.

Giriş

Osmanlı ilim ve hukuk geleneği, fikhî hükümlerle sınırlı bir adalet anlayışından ibaret olmayıp aynı zamanda ahlâkî ve manevî temellerle beslenen çok katmanlı bir yargı felsefesine sahiptir. Bu çok yönlü yaklaşım, özellikle kadılık müessesesinde belirginleşmekte; kadılık bir hüküm verme işinin yanı sıra içsel denge, ruh terbiyesi ve toplumsal hikmetle bütünleşen bir sorumluluk alanı olarak görülmektedir. Ne var ki, bu yönüyle kadılığa dair yazılmış eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Osmanlı'da kadılığın mahiyetine ilişkin literatür genellikle tarihî, idarî ya da fikhî bağlamlarla sınırlı kalmış; kadılığın tasavvufî, psikolojik ve ahlâkî boyutları çoğu zaman ihmal edilmiştir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin (öl. 968/1561) kaleme aldığı savunma risalesi, bireysel bir müdafaa metni olmasının yanında kadılık makamının ahlâkî temellerine dair özgün bir yaklaşım sunması bakımından dikkat çekicidir. Kadılığı icra ettiği süreçte, hüküm verirken yeterince sert olmadığı ve yumuşak davrandığı yönünde eleştirilen Taşköprülüzâde, bu ithamlara ilmî ve ahlâkî bir zeminde karşılık vermiş; risalesinde, öfke ve hilm gibi ahlâkî erdemlerin kadılık görevindeki yeri üzerinde durmuştur. Risalede, hüküm verme yetkisinin sadece fikhî bilgiden ibaret olmadığı, bununla birlikte nefis terbiyesi, ruh-beden dengesi ve ahlâkî olgunlukla desteklenmesi gerektiğine dair güçlü bir iddia yer almakta; kadının adalet dağıtımında içsel bir denge gözetmesi gerektiği düşüncesi ısrarla vurgulanmaktadır. Bu yönüyle risale, Osmanlı yargı sisteminin çoğu zaman ihmal edilen tasavvufî ve psikolojik temellerine ışık tutmaktadır. Ne var ki bu risale, günümüze dek akademik bir incelemeye konu edilmemiştir. Risalenin söz konusu yönlerinin bugüne kadar bilimsel literatürde karşılık bulmamış olması, çalışmanın temel saiklerindendir. İşte bu çalışma, hem risalenin ilmî mahiyetini açığa çıkarmayı hem de Osmanlı kadılığına dair içsel, ahlâk temelli bir bakışın imkânını tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Çalışmada, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı savunma risalesini ahlâk ve tasavvuf bağlamında ele alarak, kadılık mesleğinin hukukî bir görevin yanı sıra derin bir mânevî ve ahlâkî mesuliyet olarak nasıl kavramsallaştırdığı ortaya konulmaktadır. Risalede yer alan nefis terbiyesi, ruh-beden dengesi, ahlâkî kuvveler ve mizaç unsurları gibi temalar üzerinden, hâkimin hüküm verme sürecinde içsel istikamet ile

dışsal adalet arasında nasıl bir bağ kurduğu irdelenmektedir. Bu hedef doğrultusunda çalışma, adaletin yalnızca hukuk kurallarına indirgenemeyeceğini; onun aynı zamanda ruhsal olgunluk, ahlâkî denge ve içsel sakinetle irtibatlı bir erdem olduğunu göstermek üzere yapılandırılmıştır. Bu yönüyle araştırma, hem Osmanlı yargı düşüncesine ait kıymetli; fakat ihmal edilmiş bir metni ilmî mecraya taşımakta, hem de klasik İslâm ilim geleneğini çağdaş hukuk etiği tartışmalarıyla buluşturmaya yönelik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma kapsamında şu sorulara cevap aranacaktır: Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, kadılık mesleğini nasıl bir ahlâk ve nefis terbiyesi zemininde temellendirmektedir? Risalede öne çıkan ruh, beden ve nefis üçlem; hâkimin hüküm verme süreciyle nasıl ilişkilendirilmiştir? Mizaç unsurlarına dayalı ahlâk tasnifi, yargı etiği bağlamında nasıl bir anlam taşımaktadır? Risalede yer alan kavramsal çerçeve, klasik İslâm ahlâk literatürü (özellikle Gazzâlî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh) ile nasıl bir irtibat içindedir? Risalenin ileri sürdüğü yargı ahlâkı anlayışı, modern hukuk etiği ilkeleriyle ne ölçüde örtüşmektedir? Bu sorular etrafında şekillenen çalışma, kadılığın hem dışsal bir görev hem de içsel bir istikamet gerektiren mânevî bir sorumluluk olduğu fikrini gerek klasik düşünce kaynakları gerekse çağdaş etik bağlamlarıyla temellendirmeye yöneliktir.

Bu yönüyle araştırma, hem şimdiye dek ilmî literatürde yeterince incelenmemiş bir metni sistematik olarak değerlendirmekte, hem de Osmanlı kadılığına dair tasavvufî ve ahlâk temelli bir yargı anlayışının imkânını gündeme getirmektedir. Kadılığın yalnızca hukukî bir makam değil, aynı zamanda nefis terbiyesi ve içsel istikamet gerektiren bir mesuliyet alanı olarak kavramsallaştırılması, klasik İslâm düşüncesi ile modern hukuk etiği arasında mukayeseli ve çok katmanlı bir okuma zemini sunmaktadır.

Bu çerçevede makale dört ana kısımdan oluşmaktadır. Evvela Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin ilmî kişiliği, yaşadığı dönem ve kadılık görevine dair genel çerçeve sunularak risalenin yazıldığı tarihsel zemin ortaya konulmaktadır. Ardından savunma risalesinin bağlamı, yazılış gerekçesi ve yapısal özellikleri açıklanmakta; metnin biçimsel ve tematik bütünlüğü değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Daha sonra risalede yer alan insan tasavvuru, nefis terbiyesi, mizaç unsurları, ahlâkî kuvveler ve faziletler üzerinden kadılık mesleğine yüklenen anlam çözümlenmekte; bu kavramlar klasik ahlâk ve tasavvuf literatürüyle irtibatlandırılarak

tahlil edilmektedir. Son kısımda ise ulaşılan bulgular ışığında risalenin yargı ahlâkî açısından taşıdığı teorik değer tartışılmakta ve eserin günümüz hukuk etiği düşüncesine sunduğu katkılar değerlendirilmektedir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Risâlesi

1.1 Hayatı ve İlmî Kişiliği

Osmanlı ilim dünyasında hukuk, felsefe, ahlâk ve kelâm alanlarında önemli eserler vermiş bir âlim olan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (öl. 968/1561), kadılık ve müderrislik görevleriyle Osmanlı ilmiyesinin en önemli isimleri arasında yer almıştır.¹ Bursa'da 901/1495 yılında doğan müellif, Osmanlı ilmî geleneğinde güçlü bir yere sahip olan Taşköprülüzâde ailesine mensuptur. Ailesi, Cengiz istilaları sürecinde İran'dan Anadolu'ya göç etmiş ve nesiller boyunca Osmanlı ilmiyesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Babası Muslihuddin Mustafa Efendi, Osmanlı medrese teşkilatında müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş; bu ilmî miras, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ile zirveye ulaşmıştır.²

İlk eğitimini babasından alan Taşköprülüzâde, daha sonra dönemin önde gelen âlimlerinden Yetim Alaeddin Efendi (öl. 920/1514), Kasım Efendi (öl. 919/1513), Mirim Çelebi (öl. 954/1547) ve Muhammed et-Tûnîsî el-Mağûşî (öl. 947/1540) gibi isimlerden dersler almıştır.³ Mantık, kelâm, felsefe, Arap dili ve hadis gibi çeşitli alanlarda derinleşmiş, özellikle Mevlanazâde Herevî, Fenarîzâde Muhyiddin Çelebi (öl. 954/1548) ve Muhyiddin Mehmed el-Kocevî (öl. 950/1543) gibi isimlerden aldığı derslerle Osmanlı ilim dünyasında öne çıkmıştır.⁴

Taşköprülüzâde, Osmanlı medrese sisteminde en yüksek ilmî makamlar arasında kabul edilen Sahn-ı Seman Medresesi'nde müderrislik

1 Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/151.

2 Müstakim Arıcı - Mehmet Arıkan (ed.), *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi: Taşköprülüzâdelere ve İsmüddin Ahmed Efendi* (İstanbul: İLEM Yayınları, 2021), 11-13; Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, ed. Ahmet Yaşar (İstanbul: Kronik Yayınları, 2021), 40-42.

3 İsmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, ed. Derya Örs, çev. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 851-854.

4 Hüseyin Adem Tülüce, *Taşköprülüzâde'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 25.

yapmış ve Bursa ve İstanbul kadılığı gibi önemli idarî görevlerde bulunmuştur.⁵ Ancak, kadılık görevi sırasında, yargılama esnasında yeterince sert olmadığı yönünde bazı çevrelerden eleştiriler almıştır. Bunun üzerine kaleme aldığı bu risale, yalnızca bir şahsî savunma metni olmadığını, bununla birlikte kadılık makamı, adaletin tesisi ve öfke-hilm dengesi üzerine bir ilmî tartışma metni niteliğindedir.

Osmanlı ilim dünyasında en çok *Mevzûâtü'l-Ulûm* ve eş-Şekâiku'n-Nu'mâ-niyye adlı eserleriyle tanınan Taşköprülüzâde, farklı disiplinlerde yaptığı çalışmalarla Osmanlı düşüncesini şekillendiren temel âlimlerden biri olmuştur. *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtü'l-Ulûm*, İslam bilim geleneğinde ilimlerin tasnifi konusunda yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Kelâm, ahlâk ve felsefe alanında kaleme aldığı diğer eserleri de Osmanlı ilim dünyasına önemli katkılar sunmuştur.⁶ Bu çalışma, Taşköprülüzâde'nin hukukî ve ahlâkî görüşlerini anlamak için risalenin içeriğini analiz edecek ve müellifin kadılık makamı üzerine geliştirdiği düşünsel çerçeveyi ortaya koyacaktır.

1.2. Risalenin Adı, Aidiyeti, Konusu, Kaynakları ve Telif Sebebi

Risalenin Adı ve Taşköprülüzâde'ye Aidiyeti

Risaleye ait yapılan incelemelerimiz neticesinde biri eksik olmak üzere iki nüsha tespit ettik. Bunlardan tam olan nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 1873 demirbaş numarasıyla kayıtlı mecmua içerisinde yer almakta olup eserin başlığı, bu nüshada “رسالة في الذنب عن حريم الشريعة” (*Risâle fî'z-Zebbi 'an Harîmi's-Şerî'a*) şeklinde kaydedilmiştir. Eksik olan diğer nüsha ise Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Mutasarrıf Ömer Ali Bey Bölümü, 536 numaralı mecmuada, 181b-188b varakları arasında yer almakta ve burada risâleye “رسالة في الغضب” (*Risâle fî'l-Ğaḍab*) adı verilmiştir.

Her iki nüsha da mecmua içinde yer almaktadır; fakat Diyanet nüshasında risâleler kataloglama sırasında birbirinden ayrılarak müstakil

⁵Taşköprülüzâde, *Şekâik*, 856-860.

⁶Mehmet Arıkan vd., “Taşköprülüzâde Ahmed Efendi”, *İslam Düşünce Atlası*, ed. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022), 3/926-932; Tülüce, *Taşköprülüzâde'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*, 25.

eserler şeklinde kaydedildiği anlaşılmaktadır. Balıkesir nüshasında mecmuanın ilk sayfasında, mecmua içinde yer alan risâlelerin adları yazılmıştır. Diyanet nüshası mecmuanın ilk nüshası olduğundan ilk sayfada mecmuadaki eserlerin isimleri yazılıdır. Ne var ki Taşköprülüzâde'ye ait risâlenin adının yazıldığı yer oldukça silik olduğundan, bu kısımda yer alan başlık tam olarak okunamamaktadır. Net olarak sadece “*Taşköprü*” ismi seçilebilmekte, öncesindeki ibareler ise okunamayacak derecede siliktir. Yapılan okumalarımız sonucunda bu kısmın “*Edebü'l-Kâdî*” ya da “*Emru'l-Kâdî*” şeklinde olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur. Ancak yazının okunamaması sebebiyle katalog yazarlarının, müellifin eserden bahsettiği giriş bölümünde,

“Bu risalede, meselenin gerektirdiği delilleri ortaya koyarak maksadın açıklığa kavuşmasını sağlayacak, aklî deliller ve naklî şahitliklerle hakikati beyan edeceğim. Ben bunu, yalnızca şeriatın yüce hükümlerini kalem ve dil ile müdafaa etmek için yaptım; öyle ki, sözlü beyan, gözle görülen bir hakikat derecesine ulaşsın”⁷

ifadeleriyle eserin telif sebebini belirtirken kullandı “رسالة في الذب عن حريم الشريعة” ibaresine dayanarak risaleye bu başlığı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Her iki nüshada da risâlenin metni içinde, müellif tarafından risaleye isim olarak açıkça verilmiş bir başlığa rastlanmamıştır. Bu durum, katalog yazarlarının, eserin içeriğinden hareketle isimlendirme yoluna gittiklerini göstermektedir. Nitekim Balıkesir nüshasında risâlenin ilk bölümlerinde “gadab” (öfke) kavramı ayrıntılı bir şekilde ele alındığı ve özellikle kadının öfkeli bir halde hüküm vermemesi gerektiği vurgulandığı için, bu nüshada “*Risâle fi'l-Gadab*” adı uygun görülmüştür. Diyanet nüshasında ise risâle, bir mecmuanın ilk risalesi olup, burada kadının hüküm verirken uyması gereken temel esasların uzun uzadıya işlendiği dikkate alınarak “*Edebü'l-Kâdî/Emru'l-Kâdî*” başlığı tercih edilmiştir. Mevcut veriler ışığında, Taşköprülüzâde'nin risâleye özel bir başlık koymadığı anlaşılmaktadır. Bunun yerine, bu çalışmayı kendisine yöneltilen eleştirilere bir cevap niteliğinde kaleme aldığını ifade etmiştir.

⁷İsâmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b Halîl er-Rûmî Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebbi 'an Harîmi's-Serî'a* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 1b.

Ayrıca dikkate değer bir konu ise risâlenin önsözünün, müellifin *el-Lüccetü'z-Zâhire* adlı eserinin giriş kısmıyla küçük değişiklikler haricinde birebir örtüşmesidir. Oysaki bu eserin devamında ele alınan konular önsözle uyuşmamaktadır. Nitekim Müstakîm Arıcı, *Lüccetü'z-Zâhire*'nin girişinde Taşköprülüzâde'nin, kendisine yöneltilen eleştirilere sözlü olarak verdiği cevapların yetersiz kaldığını düşündüğü için yazılı bir savunma mahiyetinde bu metni yazdığını belirtmektedir. Bununla birlikte, söz konusu girişin *Lüccetü'z-Zâhire*'nin geri kalan bölümleriyle uyum içinde olmaması, Müstakîm Arıcı'yı eserin eksik ve tamamlanmamış olduğu kanaatine sevk etmiştir.⁸

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus, Müstakîm Arıcı'nın eksik olarak değerlendirdiği bu giriş metninin aslında üzerinde çalıştığımız risâleye ait olmasıdır. Zira Taşköprülüzâde'nin kendisine yöneltilen ithamlara dair kaleme aldığı bu manifesto niteliğindeki giriş, hem *Lüccetü'z-Zâhire*'de hem de risâlede yer almakta; ancak söz konusu ithamlar ve müellifin cevapları yalnızca risâlede detaylandırılmaktadır. Önsözde öfke ve şecaat kavramlarına dair ayrıntılı açıklamalar bulunmakta; öfkenin nefsânî bir zaaf, şecaatin ise emir âlemine ait bir meziyet olduğu ifade edilmektedir. Bu önsözün ardından gelen esas bölümde ise Taşköprülüzâde, kendisine yöneltilen ithamları dört başlık altında toplayarak her birine ayrıntılı cevaplar vermektedir. Bu yönüyle, *Lüccetü'z-Zâhire*'nin giriş metni, aslında bu risâlenin önsözüdür. Kanaatimizce bu risâlenin giriş kısmı ya müellifin kendi tercihiyle *Lüccetü'z-Zâhire*'ye eklenmiş ya da müstensihler tarafından sehven o eserin girişine dahil edilmiştir.

Eserin Taşköprülüzâde'ye aidiyetine dair herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Her iki nüshada da risâlenin müellifi bizzat kendisini açıkça tanıtmaktadır. Nitekim giriş kısmında müellif şöyle demektedir: “Zayıf kul, Rabbinin lütuf ve merhametini uman, Ahmed b. Mustafa b. Halîl der ki: Ben, ömrüm elli yedi yıla ulaştığında, hayat yıldızımın batmaya yaklaştığını, bedenimde çözülme ve zayıflık alametlerinin belirginleştiğini gördüm...”⁹

Bu ifadeler, risâlenin hem müellifine aidiyetini teyit etmekte hem de yazıldığı dönemin müellifin hayatında nasıl bir safhaya tekabül ettiğini göstermektedir. Ayrıca *Lüccetü'z-Zâhire* adlı eserinde de benzer ifadeler

8 Arıcı - Arıkan, *Taşradan Merkeze*, 84.

9 Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 1a.

yer almakta ve burada da aynı giriş metni kullanılarak bu risâlenin ona ait olduğu kuvvetli biçimde doğrulanmaktadır.

Risâlenin Telif Tarihi ve Sebebi

Taşköprülüzâde Ahmed b. Mustafa'nın bu risâleyi kaleme almasının temel gerekçesi, İstanbul kadılığı görevine başlamasıyla birlikte karşılaştığı yoğun tenkit ve ithamlardır. Müellif, Hicrî 958 yılının Şevval ayının on sekizinci günü (m. 9 Kasım 1551) İstanbul kadılığına atanmış, göreve başlarken Hanefî mezhebinin temel esaslarına bağlı kalacağına ve yalnızca şer'î deliller doğrultusunda hüküm vereceğine dair Allah Teâlâ'ya söz verdiğini açıkça beyan etmiştir. Ne var ki, halkın örfî uygulamalara alışkın olması, onun bu prensipli tutumunu ve adalet anlayışını yadırgamasına sebep olmuş; neticede müellif, hukukî ve ahlâkî tutumu nedeniyle ağır ithamlarla karşı karşıya kalmıştır.

Taşköprülüzâde, kendisine yöneltilen bu eleştirilere karşı başlangıçta sözlü açıklamalarla cevap vermeyi tercih etmiş; ancak bu beyanlarının eksik bulunduğunu, kendisinin savunduğu görüşlerin hurafe ve şahsî görüş olarak değerlendirildiğini görünce, ilmî bir müdafaa metni kaleme alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu açıdan hem nefsin öfke ve şehvet kuvvetleri bağlamında ahlâkî dengeler hem de kadının görevde riayet etmesi gereken esaslar gibi konuları içeren bu risâleyi telif etmiştir. Eserin giriş kısmında, müellifin “Ben, ömrüm elli yedi yıla ulaştığımda...” ifadesiyle yaşını ve içinde bulunduğu hayat evresini vurgulaması, eserin telif tarihinin de kadılık göreviyle örtüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla risâlenin telifi, hicrî 958 (m. 1551) yılına tarihlendirilebilir.¹⁰

Risâlenin Kaynakları

Taşköprülüzâde, bu risâleyi kaleme alırken başta fıkıh, kelâm, tasavvuf ve ahlâk olmak üzere klasik İslâmî ilimlerin farklı alanlarına müracaat etmiştir. Risâlede yer alan delil ve yaklaşımlar incelendiğinde, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerin yanı sıra, dönemin fikhî ve ahlâkî literatüründen de yoğun şekilde faydalandığı görülmektedir.

¹⁰Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 1b.

Müellif, meseleleri temellendirirken öncelikle Kur’ân ayetlerine başvurmuş, ardından hadis kaynaklarına yönelmiştir. Hadisleri hem lafzen hem de manen rivayet ederek aktaran Taşköprülüzâde’nin Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis külliyatlarından istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerde zaman zaman mana ile nakil yoluna başvurulması, onun konuyu sistematik bir çerçevede sunma arzusunun bir tezahürüdür.

Risâlede dikkat çeken bir diğer kaynak grubu ise Hanefî fıkıh metinleridir. Özellikle *el-Hânîyye*, *el-Hulâsa*, *et-Tetârhânîyye* ve *el-Muhît* gibi klasik kaynaklarda yer alan, kadıların öfkeli hâlde hüküm vermekten kaçınmaları gerektiğine dair hükümler, doğrudan alıntılanarak delil olarak kullanılmıştır. Bu atıflar, eserin yalnızca teorik bir tartışma metni olmadığını, aynı zamanda dönemin hukukî uygulamalarına dair pratik çözüm önerileri sunduğunu göstermektedir.

Öte yandan *Gadab Risâlesi*, bir fıkıh risâlesi olmasının ötesinde ahlâkî ve tasavvufî boyutları olan bir metindir. Müellifin, nefis terbiyesi, öfke kontrolü ve adaletin psikolojik boyutları gibi konuları işlerken İslâm ahlâk geleneğinden beslendiği görülmektedir. Özellikle İmam Gazâlî’nin (öl. 505/1111) ahlâkî dengelere dair görüşlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim risâlede öfke kuvvetinin aşırılığının kişiyi adaletten saptırabileceği, buna karşılık şecaat ve hilm gibi faziletlerin denge unsuru olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. İlgili başlıklarda bu etkileşim ayrıntılı ele alınacaktır.

Sonuç olarak *Gadab Risâlesi*, İslâm düşüncesinin farklı alanlarından beslenen bütüncül bir eserdir. Müellifin Kur’ân ve hadislerden getirdiği delilleri, fikhî ve tasavvufî kaynaklarla harmanlaması, esere hem ilmî hem de ahlâkî bir derinlik kazandırmaktadır. Bu yönüyle risâle, yalnızca şahsî bir müdafaa metni olmakla birlikte İslâm hukukunun temel ilkeleri ile ahlâkî öğretilerin iç içe geçtiği seçkin bir ilmî metin olarak değerlendirilebilir.

Risâlenin Konusu ve Muhtevası

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin bu risâlesi, müellifin şahsına yöneltilen ithamlara karşı bir müdafaa metni olmasının yanında Osmanlı kadılık müessesesi bağlamında adalet, ahlâk ve siyaset ilişkisini ele alan bütüncül bir eserdir. Müellif, İstanbul kadılığına atanmasının ardından

karşılaştığı eleştirilere karşı, yalnızca sözlü açıklamalarla yetinmeyip, bu risâleyi kaleme alarak ilmî bir zeminde kendini savunma yoluna gitmiştir.

Risâle, bir giriş, dört ana maksat ve bir sonuç (hâtime) olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Girişte, insanın yaratılışındaki öfke ve şehvet kuvvetlerinin hikmeti ile bunların kadılık görevindeki etkisi ele alınmakta; kadının yalnızca zahire göre hüküm vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Müellif, kadılık makamının örfî kabullerle değil, şer'î esaslarla yönetilmesi gerektiğini savunmakta ve bu tutumu nedeniyle yöneltilen eleştirilere hem aklî hem naklî delillerle cevap vermektedir.

Dört maksat bölümünde ise Taşköprülüzâde sırasıyla:

1. Kadılık görevinde yeterince sert olmadığı yönündeki eleştirileri,
2. Yargılama esnasındaki yumuşak tutumuna dair tenkitleri,
3. Şahitlerin yalnızca zahirî adaletlerine dayanması hakkındaki iddiaları,
4. Siyasetle amel etmediği yönündeki ithamları,

Şeklinde gerek teorik gerekse pratik düzlemde detaylı biçimde ele almakta; bu konuları fıkıh, ahlâk ve tasavvuf literatüründen örneklerle temellendirmektedir.

Sonuç bölümünde ise müellif, “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” ilkesini merkeze alarak, adaletin kadı ve yöneticiler başta olmak üzere tüm topluma ait bir sorumluluk olduğunu ifade etmektedir. Kadıların ve yöneticilerin şer'î sınırlar içinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamakta ve adaletin sağlanmasında şeriat, ahlâk ve hikmetin birlikte yürütülmesinin önemini hatırlatmaktadır.

2. Savunma Risalesinin Tahlili

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı bu risale, ilk bakışta şahsî bir müdafaa metni gibi görünse de içerdiği kavramsal derinlik, ilmî referans zenginliği ve disiplinlerarası yönelimi itibarıyla çok daha kapsamlı bir karakter taşımaktadır. Risalenin yapısı, klasik İslâm düşüncesinin kelâm, fıkıh, tasavvuf ve ahlâk gibi ana damarlarının iç içe geçtiği bir düşünce örüntüsü sunar. Bu sebeple eser, bir savunma metninden öte kadılık mesleğine, adaletin mahiyetine ve ahlâkın metafizik boyutuna dair çok katmanlı bir tartışmanın zemini.

Taşköprülüzâde'nin risaleyi telif sebebi olarak gösterdiği gerekçe, doğrudan kendisine yöneltilen “devletin itibarını koruyamama”, “öfke

eksikliği”, “gereken sertliği göstermemek” gibi tenkitlerdir. Ne var ki müellif, bu ithamları sadece bireysel bir savunmayla karşılamaz; bilakis bunlar üzerinden kadılık görevine dair ahlâkî, fikhî ve tasavvufî ilkele-ri yeniden kurar. Özellikle öfke, hilm, şecaat ve rikkat gibi kuvvetlerin mahiyetine dair yaptığı çözümlemeler, ahlâk düşüncesiyle tasavvufun sınırlarında dolaşan kavramsal tartışmaları da içermektedir.

Risalenin mukaddime kısmında yer alan varlık tasnifi, insanın ruh ve beden yapısı, emir ve halk âlemi gibi kozmolojik kavramlarla temellen-dirilmiş; böylece kadılık görevine bir hukuk uygulaması olmasıyla bir-likte metafizik bir temsiliyet yüklenmiştir. Bu yönüyle Taşköprülüzâde, bu risalesi içinde sadece kendi tavrını açıklamamakta, aynı zamanda bir “kadılık etiği” inşa etmektedir. Bu etik, şer’î bilginin yanı sıra ruh terbi-yesi, içsel denge ve ahlâkî bütünlükle tamamlanan bir görev anlayışına dayanmaktadır. Risalede yer alan dört ana maksat ve hatime bölümü, bu etik çerçevenin uygulamadaki yansımalarını tartışmaya açar. Müellif, bir kadının doğru bilgiyle donanımı ne kadar önemli ise, aynı zamanda doğru mizaca da sahip olması gerektiğini; bunun ise ruhun emir âlemi-ne olan mensubiyetiyle ve nefsin terbiye edilmesiyle sağlanabileceğini ortaya koyar.

2.1. İnsanın Düalist (Madde-Mânâ) Yapısı ve Taşköprülüzâde’nin Yaklaşımı

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, risâlesinin mukaddime bölümünde, insanın varoluşunu iki farklı yönüyle ele alır ve onun yaratılış hikmetini bu ikili yapı üzerinden temellendirir. Müellife göre insan, Allah’ın yer-yüzündeki halifesi olarak yaratılmıştır ve bu hilâfet vazifesini yerine geti-rebilmesi için iki temel unsurla donatılmıştır: Gayb âlemine mensup latîf bir ruh ve şehâdet âlemine mensup kesîf bir beden. Taşköprülüzâde’nin burada kullandığı temel kavramlar, ruhun emir âleminden, bedeninin ise halk âleminden kaynaklandığı şeklindedir. Bu durum insanın aynı anda iki farklı âleme ait özellikleri bünyesinde barındıran “berzahî” bir varlık olmasını sağlar. Taşköprülüzâde bu durumu şöyle açıklar:

“Allah Teâlâ, yeryüzünde kendisini tanıyacak, kendisine ibadet edecek, dinine yardım edecek ve yeryüzünü imar edecek bir hali-fe yaratmayı murâd edince insanı iki ayrı tabiatın birleştirilmesiyle

var etti: bunlardan ilki gayb âlemine mensup latîf bir ruh, diğeri ise şehâdet âlemine ait kesîf bir bedendir. Böylece insan iki âleme de uygunluk arz eden berzahî bir mahiyet kazanmıştır.”¹¹

İnsanın ruh ve beden gibi birbirinden tamamen farklı iki unsurdan oluştuğu fikri, İslâm düşüncesinde felsefî ve tasavvufî çevrelerde genel olarak kabul görmüştür. Ancak bu iki unsurun nasıl birleştiği ve bir arada tutulduğu konusu, çeşitli düşünürler tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir. Bu noktada Taşköprülüzâde, ruhun saf ve manevî yapısı ile bedeninin maddî ve yoğun yapısının birleşmesindeki zorluğa işaret ederek, bu birlikteliğin ilâhî bir irade ve rahmet eseri olduğunu belirtir. Ona göre, tabiatları birbirinden farklı olan ruh ve beden, doğrudan değil, ancak aralarında bulunan ve köprü vazifesi gören nefis sayesinde birleşir. Taşköprülüzâde, bu durumu şu ifadelerle anlatır:

“Ruhun emir âleminden oluşu onu takdis ve nezâhetle nitelerken; bedeninin halk âlemine, yani kevn ve fesâd alanına mensubiyeti yoğunluk ve karanlığı beraberinde getirir. Bu iki unsurun maslahat üzere birleşmesi tabiatları gereği mümkün olmadığından, Allah aralarına nefsi yerleştirmiştir. Nefis, âdeta bir avcı ağı gibi ruhu bedene bağlayan bir vasıta işlevi görmüş; böylece ruhun beden üzerinde hükümdar gibi tasarrufta bulunmasına, bedeninin ise ruhun emir ve yasaklarına boyun eğmesine imkân tanınmıştır.”¹²

Taşköprülüzâde'nin burada ifade ettiği ruh-nefis-beden ilişkisi, İslâm düşüncesindeki ruh-beden problemine yaklaşım şekilleriyle büyük benzerlikler taşır. Bu noktada, İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) ve Gazzâlî'nin görüşleriyle mukayeseli olarak değerlendirildiğinde Taşköprülüzâde'nin konumu daha iyi anlaşılır. İbn Sînâ'ya göre ruh, bedenle ilişkisi zorunlu olmayan bağımsız ve maddeden soyut bir cevherdir. İbn Sînâ, ruhu maddeden bağımsız bir töz olarak görür ve ruh-beden birleşimini zorunlu değil, mümkün bir birleşim olarak değerlendirir. Bu mümkün birleşimin gerçekleşmesi ise ilâhî bir irade ile mümkün olmuştur.¹³

Gazzâlî ise insanın bu düalist yapısını daha dinamik ve ahlâkî bir perspektiften ele alır. Ona göre ruh, insanın manevî ve metafizik yönünü

11 Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 2a-2b.

12 Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 2a.

13 İbn Sînâ, *en-Nefs min Kitâbi's-Şifâ*, thk. Hasan Zâde Âmulî (Kum: Merkezü'n-Neşri't-Tâbi' li-Mektebi'l-İlâm el-İslâmî, 1996), 46-50.

oluştururken beden maddî dünyanın ihtiyaç ve arzularıyla ilişkilidir. Gazzâlî, nefsi ruh ile beden arasında yer alan ve bu iki unsurun birleşimini mümkün kılan bir araç olarak konumlandırır. Ancak nefis, ruh ile bedeni birleştiren bir araç olmasının yanında bedenın arzularını ve maddî âlemin cazibelerini ruha yansıtan, dolayısıyla ahlâkî mücadele alanını oluşturan bir unsurdur. Gazzâlî'ye göre insanın ahlâkî mücadelesi, ruhun nefis üzerindeki hâkimiyetini sağlama mücadelesidir.¹⁴

Taşköprülüzâde'nin risalesinde nefsin konumu ise, bu iki anlayışı birleştiren ve sentezleyen bir karakterdedir. Ona göre nefis, ruhun beden üzerindeki etkinliğini sağlayan bir vasıta olmanın yanı sıra, bedensel kuvvetlerin ve arzuların yoğun olarak hissedildiği ve kontrol edilmesi gereken kritik bir noktadır. Nefse yerleştirilen gadap (öfke) ve şehvet gibi kuvvetler, bedensel ihtiyaçları karşılamak için gerekli olsa da bu kuvvetlerin ölçsüz kullanımı insanda ahlâkî ve toplumsal bozulmaya yol açar. Taşköprülüzâde şöyle der:

“Nefis, kendisine yerleştirilen gadap ve şehvet kuvvetleri sebebiyle tüm kötülüklerin ve fesâdın barınağı mesâbesindedir. Ancak bu kuvvetler, insanın ilâhî imtihana tâbi tutulmasını sağlamak ve bedenın dünyevî ihtiyaçlarını karşılamak için gereklidir. Bedeni korumak için öfkeye, nesli sürdürmek için ise şehvete ihtiyaç vardır. Bu kuvvetleri gerektiği ölçüde kullananlar insanlık mertebesine ulaşırken, aşırılığa veya ihmale düşenler bu mertebeden uzaklaşırlar.”¹⁵

Sonuç olarak, Taşköprülüzâde'nin insanın varoluşunu madde-mânâ düalizmi üzerinden ele alması, İslâm düşüncesinde yerleşmiş geleneksel ruh-beden düalizmini sürdürür; ancak kendine has yorumlarıyla bu gele- neğe özgün bir katkı sağlar. İnsanın bedenî yönüne ait maddî kuvvetlerin, manevî ve ruhî unsurlarla birleşiminin ahlâkî ve toplumsal sonuçları üzerinde duran Taşköprülüzâde, insanın varoluş amacını sadece metafizik ve teorik düzeyde bırakmayıp, pratik ve toplumsal bir alana taşır. Böylece Taşköprülüzâde'nin insan tasavvurunda, ontolojik zemin ve ahlâkî sorumluluk birbirinden ayrılmaz bir bütünlük içerisinde değerlendirilir.

14İmam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmu'd-din* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 876-878.

15Taşköprülüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 2b.

2.2. İnsan Bedeninin Dört Unsur (Ateş, Toprak, Hava ve Su) ile İlişkisi: Taşköprülüzâde'nin Yaklaşımı

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, insanın maddî (bedenî) yönünü açık-larken temel olarak dört unsur teorisini merkeze alır. Ona göre insan, emir ve halk âlemlerinden oluşan ikili bir yapıya sahiptir ve bedene ilişkin un-surlar halk âleminin izahı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu açıdan insan bedeni ateş, toprak, hava ve su şeklinde ifade edilen dört temel unsurun farklı oranlarda birleşmesinden oluşur. Bu unsurların insan bedenindeki oranları, kişilerin bedenî mizaçlarını ve dolayısıyla ahlâkî yönelimlerini belirlemektedir. Taşköprülüzâde, bu görüşünü Kur'an-ı Kerîm'de yer alan "Oysa O sizi evre evre yaratmıştır"¹⁶ ve "Allah dileseydi sizi tek bir üm-met yapardı; fakat size verdiği şeylerle sizi denemek istedi"¹⁷ âyetleriyle destekler. Ona göre, mizaç özelliklerinin çeşitliliği, toplumsal hayatın düzenlenmesi açısından gereklidir.¹⁸

Taşköprülüzâde'ye göre bedendeki ateş unsurunun baskınlığı sıcaklık ve kuruluk meydana getirir. Bu mizaç, kişiyi Kur'an'da "alevli ateşten ya-ratıldığı" belirtilen şeytanın tabiatına yaklaştırır.¹⁹ Ateş mizaçlı bireylerde öfke gücü ön plana çıkar; kibir, gurur, intikam, haset gibi olumsuz duy-gular yaygınlaşır. Müellif, bu unsurun tehlikeli yönlerini "Bazı kimseler-de ateş unsuru baskın gelir; mizacında sıcaklık ve kuruluk hâkim olur ve böylece yaratılışları 'alevli ateşten' yaratılan şeytanın tabiatına yaklaşır. İşte Kur'an'da geçen 'insan şeytanları'ndan maksat da budur" ifadesiyle vurgular.²⁰ Benzer şekilde İbn Miskeveyh (öl. 421 / 1030) de mizacı sıcak ve kuru olan kişilerin doğasını, küçük bir kıvılcımla hızla alev alan kükürde benzetir. Ona göre bu mizaca sahip bireyler kolayca öfkeye kapılır, ace-leci ve saldırgan davranışlar sergilerler. Dolayısıyla söz konusu kişilerin ahlâkî terbiyesi ve eğitimi oldukça güçleşir. İbn Miskeveyh'in bu değer-lendirmesi, ateş unsurunun baskın olduğu mizaçlarda görülen ahlâkî problemlere dair Taşköprülüzâde'nin tespitlerini destekler mahiyettedir.²¹

16 *Kur'an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Nûh 71/14.

17 el-Mâide 5/48.

18 Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 2b.

19 er-Rahmân 55/15.

20 Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 3a.

21 İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi: Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-Arâk*, çev. Abdulkadir Şener vd. (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 230.

Toprak unsurunun hâkimiyeti ise, kişide soğukluk ve kuruluk doğurur. Bu durum, sertlik, idrâk eksikliği, anlayışsızlık, ruhî donukluk ve kalp katılığına yol açar. Buradaki temel sorun, maddî unsurun ruhun inceliğini bastırmasıdır. Bu nedenle manevî gelişim engellenir ve birey, ahlâkî olgunluktan uzak kalır. Taşköprülüzâde hava unsurunun baskınlığında ise sıcaklık ve nemin etkin olduğunu söyler. Bu mizaçtaki bireylerin temel özelliği maddî hazlara ve bedensel zevklere düşkün olmalarıdır. Onlara göre hayatın merkezinde fizikî hazlar yer alır; bu durum da insanı manevî değerlerden uzaklaştırarak hayvanî bir seviyede kalmaya neden olur. Son olarak, su unsurunun ağırlıkta olduğu mizaçlar soğukluk ve nemlilik özelliği taşır. Taşköprülüzâde, bu mizacın sahiplerinin bedenî rahatlık ve maddî beslenme gibi dünyevî zevklere aşırı önem verdiğini belirtir. Kur'an'daki "Onlar dünya hayatını ahirete tercih ettiler"²² âyetinde belirtilen kişiler de bu mizaca sahip bireylerdir.²³

Taşköprülüzâde'nin dört unsur teorisi üzerinden halk âlemiyle ilişkili mizaç özelliklerini ayrıntılı biçimde ele almasının temel amacı, insanın iç dünyasındaki karmaşık yapıyı ortaya koymak ve özellikle kadılık gibi önemli görevlerde bulunanların, kendi iç dünyalarında adaleti tesis etmesinin önemine dikkat çekmektir. Ona göre kadılık, basit bir hukuki görevden çok, kişinin iç dünyasındaki maddî arzuların ve bedenî hazların sıkı kontrol altında tutulmasını gerektiren ahlâkî ve adlî bir vazifedir. Bedendeki farklı unsurların oluşturduğu zaafılar, özellikle öfke, kibir, intikam gibi duygular, adil karar vermenin önündeki engellerdir. Bu nedenle müellif, bu unsurların ahlâkî etkilerini ayrıntılı biçimde tasvir ederek, kadıların ve benzeri konumlarda bulunanların iç dünyalarında adaleti sağlamaları gerektiğini önemle vurgular.

Aslında Taşköprülüzâde'nin bu düşüncelerinin kökenleri Antik Yunan hekimi Galen'e (öl. 200 [?]) kadar uzanır. Galen, dört unsur teorisini (ateş, hava, su, toprak) insan bedenine uyarlayarak bunların farklı oranlarda birleşiminden dört hılt (kan, sarı safra, kara safra, balgam) oluştuğunu ifade eder. Ona göre hıltların vücuttaki oranları bireyin mizacını ve dolayısıyla ahlâkî eğilimlerini belirler; mizacın dengesi bozulduğunda

²² en-Nahl 16/107.

²³ Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 3a.

ise ruhsal ve bedensel hastalıklar ortaya çıkar.²⁴ Galen'in bu yaklaşımı, İslam düşünürü İbn Sînâ tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiştir. İbn Sînâ, "el-Kânûnî't-Tıbb" adlı eserinde, Galen'in teorisini tıbbi bir çerçevede değerlendirerek dört unsurun ve dört hıltın dengesiyle bireyin sağlığının doğrudan ilişkili olduğunu ifade eder. Her ne kadar İbn Sînâ mizacın ahlaki boyutlarına doğrudan değinmese de fiziksel ve ruhsal sağlığın bu unsurlar arasındaki dengeye bağlı olduğunu vurgulaması, Taşköprülüzâde'nin mizacın insan üzerindeki ahlâkî etkilerine ilişkin görüşlerini destekler niteliktedir.²⁵

2.3. Kadılık ve İnsanın Yaratılış Amacı: Taşköprülüzâde'nin Yaklaşımı, İç Dünyadaki Adaletin Dışa Yansıması ve Mukayeseli Analiz

Taşköprülüzâde'nin risâlesindeki görüşler dikkate alındığında, kadılık kurumunun sadece hukuki ve yönetsel bir görev olmayıp insanın yaratılış gayesi ve ahlâkî mükellefiyetleriyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Müellife göre insan, emir ve halk âlemlerini bir arada bulunduran özel bir varlıktır. Bu varlık alanlarından halk âlemi insanın maddî yönünü temsil ederken, emir âlemi onun ruhani yönüne işaret eder. Bu iki boyut arasında sağlanan denge, insanın ahlâkî tekâmülünü belirleyen temel unsurdur.

Taşköprülüzâde'nin risalesinde emir ve halk âlemleri arasında kurduğu ilişki, onun düşüncesinde ahlâkî tekâmülün metafizik temelini oluşturur. Ona göre insanın iç dünyasındaki ahlâkî mücadele, temelde emir âleminde ait olan ruh ile halk âlemine ait olan nefis arasındaki bir mücadeledir. Taşköprülüzâde bu mücadeleyi açıklarken İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) mikrokozmos anlayışına yakın bir dil kullanır. İbnü'l-Arabî, insanın küçük bir evren olarak içinde emir ve halk âlemlerini birleştirdiğini, insanın ahlâkî yükselişinin ancak emir âlemine ait ruhun, halk âlemine ait olan nefsi kontrol etmesiyle mümkün olduğunu söyler.²⁶

24Yasemin Beyazıt, "Galen ve Ahlâk Değişimi Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46 (2022), 351-353.

25İbn Sînâ, *Doğunun Sönmeyen Yıldızı*, ed. Hüseyin Gazi Topdemir (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 360.

26Muhiddin İbn Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 1/340-341.

Taşköprülüzâde'ye göre kadılar ve yöneticiler için öncelikli görev, nefislerini tezkiye ederek ruhun nefis üzerindeki hakimiyetini sağlamaktır. Bu hususta müellif, kadılık makamını üstlenenlerin önce kendi iç dünyalarında ruh-nefis dengesini tesis etmelerinin zorunlu olduğunu ifade eder. Zira iç âleminde dengeyi kuramayan kimsenin dış dünyada adaleti gerçekleştirmesi mümkün değildir. Nitekim Taşköprülüzâde bunu şöyle ifade eder:

“Kadılar ve yöneticiler üzerine düşen görevlerin ilki, hiç şüphesiz nefis tezkiyesidir. Zira bu her mükellef için zorunlu bir görevdir. İkinci görevleri, eğer kendilerine ait aile ve çocuklar varsa, onlar arasında adaleti temin etmektir. Üçüncü görevleri ise, şehir halkı arasında adaleti gerçekleştirmektir. Bu açıklamadan da anlaşılacaktır ki, kadılar ve yöneticiler hakkında Allah'ın hücceti (delili) daha kuvvetli ve daha şiddetlidir. Kıyamet gününde onları bu görevlerinden kurtarabilecek tek şey, yukarıda zikredilen alanlarda adaleti gerçekleştirmiş olmalarıdır.”²⁷

Ruhun üstünlüğüne karşılık, insanın beden ve halk âlemine ait yönünü temsil eden nefis, Taşköprülüzâde'ye göre bedensel arzuların ve tutkuların merkezidir. Ancak Taşköprülüzâde, nefsi tamamen olumsuz bir şekilde değerlendirmez. Ona göre nefis, insanın ahlâkî tekâmülünün gerçekleşmesi için gerekli bir unsurdur; zira nefis olmadan ahlâkî bir mücadeleden söz edilemez. Taşköprülüzâde, nefsin yapısını ve bu yapının ahlâkî tekâmül üzerindeki rolünü şöyle açıklar: “Allah Teâlâ nefsi, içinde öfke ve şehvet kuvvetlerini barındıran bir yapı olarak yaratmıştır. Bu kuvvetler, insanın imtihanı ve manevî mücâhedesinin zeminini oluşturur. Bu nedenle nefis, eğitildiği ve ruha tâbi kılındığı takdirde insanın yükselişinin aracı olabilir.”²⁸

Taşköprülüzâde'nin iç âlemde sağlanması gereken adaletin dış dünyaya yansımalarına dair bu vurguları, Gazzâlî'nin kalp, nefis ve organlar arasındaki ilişkiyi ele alışıyla da benzerlik taşır. Gazzâlî'ye göre kalp, beden tüm organlarını yöneten bir hükümdar gibidir. Organlar ve nefis ise bu hükümdara bağlı hizmetkârlar konumundadır. Kalp, nefis ve beden arasındaki bu ilişki dengeli olduğunda insanın dış davranışlarında da tutarlılık ve doğruluk hâkim olur. Bu iç denge ve kontrol sağlanamazsa,

27 Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 4a.

28 Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 2b.

dışarıya yansıyan davranışlar da bozulur ve ahlâkî sapmalar kaçınılmaz hâle gelir.²⁹ Buradan hareketle, bireyin iç dünyasındaki tutarlılık ve kontrolün, onun dış dünyadaki davranışlarının temelini oluşturduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu çıkarım, Taşköprülüzâde'nin iç dünyadaki ruh-nefis mücadelesiyle dış dünyadaki adalet ilişkisine dair vurgularıyla güçlü bir uyum içerisindedir.

Yine çağdaşlarından Kemalpaşazâde Ahmed Şemseddin (öl. 940/1534) de ruhun emir âlemine ait olduğunu vurgulayarak insanın ahlâkî yetkinliğinin, bu ruhun beden ve nefis üzerindeki kontrolüyle mümkün olduğunu dile getirir. Kemalpaşazâde'ye göre ruh, Allah'ın emriyle yaratılan ve nefsin bedensel arzularına hâkimiyet kurarak insanın manevî yükselişini sağlayan özel bir cevherdir.³⁰ Bu çerçevede ruh, beden ve nefis arasındaki ilişkiyi kuran temel unsur olarak insanın iç dünyasında gerçekleşen ahlâkî tekâmül sürecini sağlar. Bu süreç gerçekleşmediği takdirde, insanın dış dünyada adaleti tesis etmesi mümkün değildir.

Taşköprülüzâde, ruhun nefse olan üstünlüğünü insanların üç farklı şekilde gerçekleştirdiğini ifade eder. Buna göre bazıları ruhun üstünlüğünü hiç sağlayamaz; bazıları zaman zaman sağlar ancak kalıcı bir şekilde koruyamaz; bazıları ise ruhun hâkimiyetini sürekli kılarak “mukarrebûn” (Allah'a yakın olanlar) seviyesine ulaşır. Taşköprülüzâde, bu durumu Kur'an'da geçen “Sizden hiç kimse yoktur ki cehenneme uğramasın”³¹ âyetini sembolik olarak yorumlayarak anlatır. Ona göre bu âyet, ruh ve nefis arasındaki dengenin çok ince ve hassas olduğunu, bu dengenin korunmasının insan için son derece zor ve ciddi bir imtihan olduğunu gösterir.³²

Taşköprülüzâde'nin temel vurgusu, insanın iç dünyasındaki ruh-nefis mücadelesinin, onun dış dünyadaki eylemlerini ve toplumsal adalete yönelik davranışlarını doğrudan etkilediğidir. Bu düşüncüyü müellif şu şekilde ifade eder: “İnsanın dışarıda sergilediği tüm davranışlar, iç dünyasındaki ruh-nefis mücadelesinin sonucudur. Ruhun nefse üstünlüğünü sağlayan kişi, dış dünyada da ahlâk ve adaleti tesis edebilir.”³³

²⁹Gazzâlî, *İhyâ*, 1062-1063.

³⁰Ömer Mahir Alper, *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 128-130.

³¹Meryem 19/71.

³²Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 3b.

³³Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 4a.

Taşköprülüzâde, kadılık kavramını insanın halife olarak yaratılışıyla ilişkilendirerek, kadılığı insanın varlık amacını gerçekleştirme aracı olarak yorumlar. Bu yönüyle klasik ahlâk felsefesine pratik bir perspektif kazandırır. Onun yaklaşımı, insanın iç dünyasındaki ahlâkî mücadelesinin toplumsal düzen ve adaletin pratik sonuçlarına yansıtılması gerektiğini metafizik temellere dayandırır. Bireysel ahlâkın toplumsal adaletin temelinde yer aldığını açık biçimde ortaya koyar ve iç dünyada adaleti tesis etmenin, dış dünyadaki adaletin zorunlu şartı olduğunu ifade eder. Bu anlayış, Taşköprülüzâde'nin düşüncesinde teori ve pratiği birleştiren önemli bir özgünlük noktasıdır.

Taşköprülüzâde'nin bireyin iç âlemindeki adaleti toplumsal adaletin bir ön şartı olarak görmesi, günümüz hukuk etiğinde özellikle “hâkimin tarafsızlığı” ve “yargısal nesnellik” gibi temel kavramlarla önemli bir ilişki içindedir. Modern hukuk yaklaşımlarında hâkimlerin kararlarını verirken kişisel eğilimlerinden, öfke, nefret ya da sempati gibi duygularından tamamen sıyrılmaları gerektiği vurgulanır. Zira hukuki süreçlerde hâkimin iç dünyasındaki denge ve tutarlılığın, kararlarına doğrudan etki ettiği kabul edilmektedir.³⁴

Taşköprülüzâde'nin ruh ve nefis arasındaki mücadeleye vurgu yaparak ifade ettiği ahlâkî denge prensibi, günümüz yargı etiğinin önem verdiği tarafsızlık ilkesine metafizik ve ahlâkî bir derinlik kazandırmaktadır. Müellifin düşüncesine göre, kadının adaletle hüküm verebilmesi ancak nefsinin arzularına veya duygusal eğilimlerinden ziyade, ancak ruhun emir âleminde kaynaklanan prensiplerine uymasıyla mümkün olur. Modern hukuk etiğinde de hâkimlerin tarafsızlığı, sadece dışsal bir durum olmasının yanında hâkimin iç dünyasındaki psikolojik ve ahlâkî bütünlüğün bir sonucu olarak görülür.

Taşköprülüzâde'nin iç dünyadaki ahlâkî dengeye yaptığı bu vurgu, sadece klasik dönemin tasavvufî anlayışlarıyla değil, modern hukuk düşüncesindeki bazı ilkelerle de örtüşmektedir. Bu bağlamda, Ronald Dworkin'in “prensip-temelli yargı” anlayışı, Taşköprülüzâde'nin ruhun nefis üzerindeki hâkimiyetini esas alan adalet anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Dworkin, yargıcın kararlarını kişisel eğilimlerle değil, hukukî ilkelerle temellendirmesi gerektiğini savunur.³⁵ Bu düşünce,

³⁴Ronald Dworkin, *Hukukun Hâkimiyeti*, çev. Ertuğrul Uzun (İstanbul: Nora Kitap, 2018), 152-154.

³⁵Dworkin, *Hukukun Hâkimiyeti*, 216-218.

Taşköprülüzâde'nin ahlâkî ve metafizik temelli yargı anlayışıyla anlamlı bir düzeyde örtüşmektedir. Bu yaklaşım, bireysel ahlâk ile toplumsal ve hukuki düzen arasındaki ilişkiye dikkat çekerken; kadılık gibi sorumluluk gerektiren görevlerde içsel dengeyi ahlâkî ve hukukî tarafsızlığın ön şartı olarak değerlendirmektedir.

Kadının Hüküm Verme Sürecinde Öfke ve Hilmin Rolü: Taşköprülüzâde'nin Savunması

Taşköprülüzâde, kendisine yöneltilen “hilmi öfkeye tercih etmek suretiyle devlet otoritesini zayıflatma” eleştirilerine karşı risalesinde ayrıntılı ve delilli bir savunma geliştirmiştir. Ona göre gazap kuvvetinin hem aşırılığı hem de eksikliği, adaleti zedeleyici sonuçlar doğurur. Müellif, adaletin ancak gazap kuvvetinin şecaat adı verilen itidal noktasına getirilmesiyle gerçekleşeceğini belirtir. Bu itidal noktasında hilm ve rikkat gibi erdemler ortaya çıkar ki, bunlar şecaatin kollarıdır. Taşköprülüzâde'nin bu yaklaşımı, şiddet ve hilmin birbirine zıt olmadığını, aksine her iki özelliğin de adaleti sağlamada farklı zaman ve durumlarda kullanılabilecek tamamlayıcı unsurlar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira bu durumu destekleyen ayet şöyledir: “Kâfirlere karşı şiddetli, birbirlerine karşı merhametlidirler”.³⁶ Bu noktada müellif, çocukluk döneminde aşırı öfkeye sahip olduğunu; fakat tasavvuf erbabının yanında edindiği manevi eğitim sayesinde bu öfkenin itidale dönüşerek şecaat, hilm ve rikkat gibi ahlâkî faziletlerle şekillendiğini belirtmektedir.³⁷

Taşköprülüzâde'nin risalesinde önemle vurguladığı diğer husus, kadının hüküm verme sürecinde fizikî ve duygusal durumlarının dikkate alınması gerektiğidir. Müellif, şer'î deliller ve fıkıh kaynaklarıyla hâkimin öfke, açlık, tokluk, yorgunluk, gevşeklik ve uykusuzluk gibi hâllerde hüküm vermekten kesinlikle kaçınması gerektiğini ifade eder. Çünkü bu tür fizikî ve duygusal hâller, hâkimin muhakeme gücünü, objektifliğini ve tarafsızlığını zayıflatır; dolayısıyla verilen hüküm adalet ilkesini tam olarak yansıtamaz. Bu noktada Taşköprülüzâde'nin kendisine yönelik “öfke göstermediği için devletin tahfifine sebep olma” suçlamalarına cevaben,

³⁶ el-Fetiḥ 48/29.

³⁷ Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 4b-5a.

hâkimin adaletli olması için öfkeden sakınmasının bir tercih değil, şer‘î ve fikhî bir zorunluluk olduğunu dile getirdiği görülmektedir.³⁸

Taşköprülüzâde, hâkimin sahip olması gereken ahlâkî özellikleri sadece şer‘î hükümleri bilmekle sınırlı tutmaz; bunun yanında hilm, iffet ve zühd gibi tasavvufî ahlâkın kadılık görevinin ayrılmaz parçaları olduğunu belirtir. Müellife göre, hâkimin sahip olduğu iç derinlik ve tasavvufî terbiye, onun siyasî ve sosyal baskılar karşısında direnebilmesini sağlar ve adaleti koruyabilmesinin temel şartıdır. Kendisine yöneltilen “siyaset bilmezlik” suçlamasına karşı Taşköprülüzâde, kadının görevinin siyasi maslahat ve devlet çıkarlarını değil, yalnızca şer‘î hükümleri gözetmek olduğunu açıkça savunur.³⁹ Böylece müellif, hem şer‘î hem de tasavvufî perspektiften güçlü bir savunma geliştirerek, kadılık makamının siyasî otoritenin baskısına değil, şer‘î prensiplere dayanmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır.

Modern hukuk etiği ve yargı psikolojisi alanındaki çalışmalar, hâkimin tarafsızlığının dışsal faktörlerin yanı sıra içsel psikolojik ve fiziksel durumlarla da yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Alper Küçükay, karar verme süreçlerinde bilişsel önyargılar ve zihinsel yorgunluğun hâkimin objektifliğini nasıl etkileyebileceğini vurgular.⁴⁰ Benzer şekilde, “Hâkimlik Psikolojisi” başlıklı yazı, hâkimlerin karar verme süreçlerinde karşılaştıkları bilişsel önyargılar ve bu önyargıların kararların adaletine olan etkisini inceler.⁴¹ Gökçen Topuz ve Belkıs Konan ise, tarihsel perspektiften hâkimin tarafsızlığının önemini ele alarak, bu kavramın modern hukuk sistemindeki yerini tartışır.⁴² Dolayısıyla Taşköprülüzâde’nin hâkimin öfke, açlık, tokluk ve yorgunluk gibi fizikî-duygusal hâllerden uzak durması gerektiği yönündeki görüşleri, günümüz Türk hukuk literatüründe de önemli ölçüde karşılık bulmaktadır. Taşköprülüzâde’nin bu yaklaşımı, hâkimlerin içsel dengelerinin korunmasının evrensel hukuk etiği açısından önemini vurgulayan modern yaklaşımlarla tutarlı bir duruş sergilemektedir. Bu paralellik, Taşköprülüzâde’nin risalesinin tarihî veya

38Taşköprîzâde, *Risâle fi’z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 5a.

39Taşköprîzâde, *Risâle fi’z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 5a-5b.

40Alper Küçükay, “Karar Vermenin Psikolojisi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 9/34 (2018), 620.

41Mustafa Tören Yücel, “Hâkimlik Psikolojisi (Psychology of Judgeship)”, *Hukuki Haber* (HH) (Erişim 26 Haziran 2025).

42Gökçen Topuz - Belkıs Konan, “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 66/4 (2017), 764-790.

teorik bir eser olmasının yanı sıra modern hukuk etiği ve yargı psikolojisi açısından da değer taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır.

Hasımlara Karşı Yumuşaklık Gösterme Suçlaması ve Taşköprülüzâde'nin Cevabı

Taşköprülüzâde kendisine yöneltilen “hasımlar arasında yumuşak davrandığı” yönündeki suçlamalara karşı, risalesinde ahlâkî ve şer'î prensipler ışığında tutarlı bir savunma geliştirmiştir. Ona göre yumuşak huyluluk (rikkat), aslında övgüye değer ahlâkî bir meziyet olup adaletin tesisi açısından da gereklidir. Kadının, tarafları korkutarak veya tehdit ederek değil, sabır ve itidal içerisinde hüküm vermesi gerektiğini belirten Taşköprülüzâde, bu konuda Hanefî fıkıh kaynaklarından delil getirir. Özellikle *et-Tatârhâniyye*⁴³ ve *el-Vâkı'âtü'l-Husâmiyye*⁴⁴ gibi kaynaklarda da ifade edildiği üzere, kadının hasımlarla arasında psikolojik dengeyi sağlaması, tarafları korkutmaması ve hukuka uygun şekilde davranması esastır.⁴⁵

Ancak müellif, hasımlar arasında çıkan tartışmanın şiddet ve şeriat meclisine saygısızlık boyutuna ulaşması durumunda, gerekli disiplin ve ta'zîr tedbirlerini uygulamaktan geri durmadığını ifade eder. Bu nedenle Taşköprülüzâde'nin yaklaşımı, yumuşaklık ile sertlik arasında dengeyi gözetken ve bunu fıkıh literatürüyle destekleyen bir anlayışı yansıtır. Kadının sertlik ve yumuşaklık arasında bir tercih yapmasının, davanın niteliğine ve hasımların davranışlarına göre belirlenmesi gerektiğini savunan müellif, kendisine yöneltilen suçlamaları bu çerçevede güçlü bir şekilde reddeder.

Günümüz hukuk etiğinde hâkimin tarafsızlığı ilkesi, sadece karar verme aşamasında değil, yargılama sürecinin tamamında duruşmanın yönetimi ve taraflara yaklaşım açısından da büyük önem taşır. Gökçen Topuz ve Belkıs Konan'ın “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı” başlıklı makalelerinde vurguladıkları üzere, hâkimin duruşma esnasında taraflara karşı sergilediği tutum ve davranışlar, adil yargılanma

43Muhammed b Ali et-Tâtârhanî, *el-Fetâvâ et-Tâtârhanîyye*, ed. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 3/280-316.

44Abdunasır Hakimî, *es-Sadruşşehîd Ömer b. Abdilâzîz'in (öl. 536/1141) Kitâbü'l-Vakî'ât Adli Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 701-717.

45Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 5b-6a.

hakkının gerçekleşmesini doğrudan etkilemektedir. Hâkimin sertlik ve yumuşaklık arasında dengeyi koruyarak taraflar üzerinde psikolojik baskı oluşturmaması, modern hukukta temel prensiplerden biridir.⁴⁶ Bu açıdan bakıldığında Taşköprülüzâde'nin hasımlara karşı tutumda rikkat (yumuşaklık) ile gerekli durumlarda sertlik arasında bir denge gözetene yaklaşımı, çağdaş hukuk etiğinin tarafsızlık ve adil yargılanma ilkeleriyle güçlü bir paralellik arz eder. Her iki yaklaşım da hâkimin adil ve tarafsız bir yargılama yapabilmesi için dengeli ve ölçülü bir tutum benimsemesi gerektiğini savunur.

Şahitlerde Zâhirî Adalette Yetinme Eleştirisi ve Taşköprülüzâde'nin Cevabı

Taşköprülüzâde'ye yöneltilen bir diğer suçlama da şahitlerin adaletini değerlendirirken zâhirî hâllerine bakmakla yetindiği ve onların bâtınî durumlarını yeterince araştırmadığı yönündedir. Bu eleştiriye cevaben Taşköprülüzâde, klasik fıkıh kaynaklarından ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamalarından hareketle, hâkimin sadece zâhire göre hüküm verebileceğini, çünkü bâtınî durumları tam olarak bilmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Fakih Ebû'l-Leys'ten (öl. 373/983) yapılan bir nakilde hâkimin bâtını araştırmasının hem kendisi hem de toplum için aşırı zorluğa yol açacağı, dolayısıyla büyük günahları işlemeyen, Müslümanlara ve gayrimüslimlere zarar vermeyen, kazancını helal yollardan sağlayan kişilerin şahit olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Taşköprülüzâde, bu yaklaşımın temelini oluşturan Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği mektubu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Biz zâhire göre hükmederiz, bâtını ise Allah bilir"⁴⁷ şeklindeki hadis-i şerifini kaynak göstermektedir.⁴⁸

46Topuz - Konan, "Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı", 787-788.

47Bu ifadeler, muteber hadis kaynaklarında bu lafızla yer almamakla birlikte, Şevkânî "İnnemâ nahkumu bi'z-zâhir -Biz ancak zahire göre hükmederiz" hadisiyle ilgili sened tartışmalarına şu değerlendirmeye katkıda bulunur: "Zikredilen hadis, isnad açısından güvenilir bir yolla sabit olmamakla birlikte, sıhhatinde ittifak edilen birtakım şahitleri mevcuttur. Zâhirin dikkate alınmasının en açık delillerinden biri, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) münafıklarla olan ilişkilerinde, durumun zahirine göre muamelede bulunmuş olmasıdır." Muhammed b Ali eş-Şevkânî, *Neylül-Evtâr: Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 1/369.

48Taşköprülüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 6a-6b.

Müellif, bu görüşünü desteklemek amacıyla tarihî ve öğretici bir örnek de vermiştir. Buna göre, İbn Dakîk el-İd,⁴⁹ zâhire göre değil, bâtına göre hüküm veren Bahnesâ kadısını görevden almıştır. Bu olayın açık bir şekilde gösterdiği gibi, İslam hukukunun temel prensiplerinden biri, yargının zâhirî delillere ve objektif kriterlere dayanmasıdır. Bâtınî unsurları esas alan bir hüküm tarzı, hukukun genel uygulanabilirliği ve toplumun adalet duygusu açısından sakıncalar içermektedir. Bu nedenle Taşköprülüzâde, şahitlerin ve tarafların değerlendirilmesinde zâhirî ölçütlerin esas alınmasının, adaleti ve hukukun üstünlüğünü sağlamak için tek geçerli yol olduğunu vurgulamıştır.⁵⁰

Taşköprülüzâde'nin şahitlerin adaletini değerlendirirken sadece zâhire bakılması gerektiği yönündeki görüşü, modern ceza muhakemesi hukukunun temel ilkelerinden biri olan “delillerin doğrudan doğruya incelenmesi” prensibiyle paralellik arz etmektedir. Bu prensibe göre hâkim, tarafların niyetlerini, iç dünyalarını veya bâtınî durumlarını değil; yalnızca önünde tartışılmış, doğrudan ve objektif olarak elde edilen delilleri esas alarak karar vermelidir. Zira Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 217/1 maddesi, “Hâkim, kararını ancak duruşmaya getirilmiş ve huzurunda tartışılmış delillere dayandırabilir.” hükmünü içermektedir. Bu da hâkimin bâtınî unsurları veya subjektif değerlendirmeleri değil, yalnızca görünür ve ispatlanabilir somut delilleri dikkate almasının hukuki zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Taşköprülüzâde'nin bâtına göre değil, zâhire göre hüküm verilmesi gerektiği şeklindeki yaklaşımı, günümüz hukuk etiği ve muhakeme prensipleriyle de uyumludur.⁵¹

Siyasetle Amel Etmeme İthamları ve Taşköprülüzâde'nin Savunması

Taşköprülüzâde, risalesinde kendisine yöneltilen “siyasetle amel etmediği” yönündeki eleştirilere cevap verirken siyaset kavramını iki tür

49İbn Dakîkul'İd (öl. 702/1302), Mısır'da yetişmiş, Mâlikî ve Şâfiî fıkıhında derinleşmiş, hadis ve usûl ilimlerinde de yetkinliğiyle tanınan müctehid bir âlimdir. Şâfiî kâdîkudâtı olarak görev yapmış ve uzun yıllar öğretim faaliyetinde bulunmuştur. bk. Ahmed Özel, “İbn Dakîkul'İd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 19/407-409.

50Taşköprülüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 6b.

51Şeyma Cebeci Bingöl, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Tanık Beyanının Güvenilirliği* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 21-23.

üzerinden açıklamıştır. İlk tür siyaset, yöneticilerin kişisel arzularına göre şekillenen ve şer‘î dayanağı olmayan uygulamalardır. İkinci tür siyaset ise mezhepler içindeki zayıf görüşlerin zaruret halinde yöneticiler tarafından tercih edilmesidir. Taşköprülüzâde, kadıların bu ikinci tür uygulamalara bile yetkisinin olmadığını, Osmanlı hukuk sisteminde yalnızca mezhebin en sahih görüşleriyle hüküm vermekle yükümlü olduklarını ifade eder. Ona göre kadıların siyasî veya maslahat amaçlı uygulamalara başvurmaması, şer‘î sınırların dışına çıkar ve adaleti zedeler.⁵²

Taşköprülüzâde, kadıların siyasî amaçlı ya da maslahat amaçlı uygulamalara yönelmelerinin neden yanlış olduğunu açıklarken, İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 656/1258) görüşlerine atıfta bulunur.⁵³ Ona göre, şer‘î hükümlerin dışına çıkan uygulamaları “siyaset” olarak adlandırmak, büyük bir sapmadır. Çünkü gerçek siyaset, Allah'ın koyduğu hükümlerle sınırlıdır ve sultanların kişisel arzularına göre verdikleri kararlar şer‘î hükümleri aşan uygulamalardır. Taşköprülüzâde'ye göre, bu tür uygulamalar toplumsal adaleti bozmakta ve hukuk sisteminin genel uygulanabilirliğini ciddi anlamda zayıflatmaktadır.⁵⁴

Taşköprülüzâde'nin risalesinde ikinci tür siyasetin sultanlar tarafından uygulanabileceği, fakat bunun da ancak zaruret hallerinde ve istisnai durumlarda geçerli olduğu belirtilmektedir. Bu noktada, kadıların sadece mezheplerinin en sahih ve genel kabul gören hükümlerini uygulamaları gerektiğini vurgular. Bu durumu desteklemek için *el-Munyetü'l-muftî* eserinden yapılan bir nakilde, imamın ancak toplumdaki fesadı önlemek gibi olağanüstü hallerde sınırlı siyaset uygulamalarına başvurabileceği belirtilir. Ancak kadılar için bu yetkinin olmadığı özellikle altı çizilir.⁵⁵

Taşköprülüzâde'nin kadıların siyasî ya da maslahat amaçlı uygulamalardan uzak durmaları gerektiği şeklindeki yaklaşımı, klasik İslam hukuk teorisinin temel ilkelerinden biri olan “hukuk kurallarının sabitliği ve sürekliliği” prensibi ile uyum içindedir. İslam hukukunda şer‘î hükümler, yönetici veya hâkimin kişisel tercih ve maslahat anlayışına göre değiştirilemez; bu hükümler, ancak açıkça belirlenmiş usul ve kaideler çerçevesinde

52Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 7a-7b.

53Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mulûk ve'l-umem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 1/117.

54Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 7a.

55Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 8a.

yorumlanabilir. Bu bağlamda klasik dönem İslam hukukçularından İmam Şâtıbî (öl. 790/1388), hükümler üzerinde keyfî tasarrufların kabul edilemeyeceğini, maslahatın ancak şeriatın genel ilkeleriyle ve kesin delillerle sınırlandırılmış çerçevede dikkate alınabileceğini belirtmektedir. Böylece hukukun sürekliliği ve toplumda adaletin tesis edilmesi ancak hukukun objektif kriterlerle uygulanmasıyla mümkün olur; hâkimin veya yöneticilerin sübjektif değerlendirmeleriyle hukuk kurallarının dışına çıkılması ise kabul edilemez bulunur.⁵⁶

Hatime: Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy'ani'l-Münker Görevinin Taşköprülüzâde Tarafından Değerlendirilmesi

Taşköprülüzâde, risalesinin hatime bölümünde emr bi'l-ma'rûf ve nehy'ani'l-münker görevinin toplum düzenindeki yerini ve uygulama sorumluluğunu açıkça ortaya koymuştur. Ona göre bu görev, farz-ı kifâye türündendir ve bu sorumluluğu yerine getirmede temel rol, âlimlere aittir. Taşköprülüzâde, bu görevin ya dille ya da elle icra edileceğini belirtir. Dille olan kısmı vaiz ve nasihatçiler tarafından yerine getirilirken, elle müdahale yetkisi olan kısım ise özel yetkilendirilmiş muhtesiblerin sorumluluğundadır. Bu yetkilendirme sultanın görevi kapsamındadır ve ihmali durumunda sultan günahkâr olur. Burada önemli olan, toplumda kötülüklerin engellenmesi ve iyiliklerin yaygınlaştırılmasıdır.⁵⁷

Taşköprülüzâde ayrıca, hisbe görevlisi (muhtesib)⁵⁸ ile kadının yetki ve sorumluluk alanlarının farklı olduğuna da vurgu yapar. Kadıların görevi yalnızca davaları şer'î hükümlere göre karara bağlamak iken, muhtesibler münkerin ortaya çıkmasını önlemek için gerektiğinde fizikî müdahale yetkisine de sahiptir. Kadı, tanıklığı kabul edilemeyen kişiler veya henüz mükellef olmayan çocuk ve deliler üzerinde müdahalede bulunamazken, muhtesib bu konularda yetkilidir. Taşköprülüzâde'ye göre, bu

⁵⁶İbrâhîm b Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Ser'â*, thk. Abdullah Dirâz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 239-242.

⁵⁷Taşköprizâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 9a.

⁵⁸Muhtesib, kamu düzeni, pazar denetimi ve toplum ahlâkının korunması gibi görevlerle sorumlu olan idarî görevlidir. Kadıdan farklı olarak adli değil, idarî otoriteye sahiptir. bk. Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 18/133-143.

yetki ayrımı şer'î düzenin korunması ve toplumun genel ahlâkının muhafazası için zorunludur.⁵⁹

Taşköprülüzâde, münkerin ortadan kaldırılması için uyulması gereken usul ve esasları da ayrıntılı şekilde ele almıştır. Münkerin, insanların özel hayatına tecessüs ile araştırılmadan, sadece açıkça ortaya çıkması durumunda müdahale edilmesi gerektiğini belirtir. Böylelikle, kişilerin mahremiyetine saygı ile toplum ahlâkının korunması arasındaki hassas denge gözetilmiş olur. Ayrıca hisbe görevlilerinin müdahale yöntemlerinin yumuşaklık, nasihat ve en son çare olarak fizikî güç kullanımı şeklinde aşamalı olması gerektiğini belirtmiştir. Bu yaklaşımıyla Taşköprülüzâde, hukukun uygulanmasında şiddet ve baskıyı değil, nasihat ve ıslah odaklı bir perspektifi esas almaktadır.⁶⁰

Taşköprülüzâde'nin risalesinde dile getirdiği bu dengeli görev anlayışı, günümüz hukuk ve toplumsal ahlâk tartışmaları açısından hâlen dikkat çekici yönleri sahiptir. Özellikle kişilerin mahremiyetine saygı gösterilmesi ile toplumun genel ahlâkının korunması arasındaki hassas çizgiyi gözetken tutumu, bugün karşılaştığımız hukuki sorunlara dair düşündürücü açılımlar sunmaktadır. Ayrıca Taşköprülüzâde'nin emr bi'l-ma'rûf ve nehy'ani'l-münker konusunda tercih ettiği yumuşak, nasihat merkezli ve ancak son çare olarak güç kullanımına izin veren yaklaşımı, modern hukuk sistemlerinin de önemle üzerinde durduğu şiddetten uzak ve insan hakları temelli uygulamalara yakın durmaktadır. Bu yönüyle onun görüşleri, yalnızca klasik İslam hukuk düşüncesi açısından değil, günümüz hukuk felsefesi açısından da kayda değer ve özgün bir perspektif sağlamaktadır.

Sonuç

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin kadılık görevi sırasında kaleme aldığı savunma risalesi, ilk bakışta kişisel bir müdafaa metni gibi görünse de satır aralarında kadılık mesleğine yüklenen yüksek ahlâkî sorumluluğun, tasavvufî iç disiplinin ve nefis terbiyesine dayalı bir adalet anlayışının ipuçlarını taşır. Bu yönüyle risale, dönemin yargı etiğini anlamada tarihi bir belge olmasının yanında ahlâk ve hukuk düşüncesini iç içe ele alan özgün bir metin hüviyetindedir. Çalışmada yapılan analizler, kadılık

⁵⁹Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 9b.

⁶⁰Taşköprüzâde, *Risâle fi'z-Zebb* (DİB Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873), 10a.

makamının sadece fikhî kaidelerle sınırlandırılmayacağını; içsel istikamet, ruh terbiyesi ve ahlâkî faziletlerin bu görevin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir.

Risalenin girişinde yer alan insan tasavvuru, çalışmanın temelini teşkil eden düşünsel çerçeveyi oluşturur. İnsanın ruh ve beden gibi iki farklı cevherden oluştuğu kabulü, bu iki yapının arasındaki dengeyi kurma görevini nefse yüklemektedir. Nefsin ise öfke ve şehvet gibi iki temel kuvvet aracılığıyla sınındığı ve bu kuvvetlerin itidal üzere dengelenmesiyle de hilm ve şecaat gibi faziletlerin doğduğu ifade edilir. Kadılık gibi yüksek sorumluluk taşıyan bir mesleğin icrasında, nefsin hâkimiyeti altında kalan bir bireyin sağlıklı hüküm veremeyeceği yönündeki bu yaklaşım, iç dünyadaki adalet duygusunun dış dünyadaki kararlara doğrudan yansıdığını göstermektedir. Böylece risale, hükmün sadece delillere dayanarak değil, hâkimin karakteriyle bütünleşerek ortaya çıkması gerektiğini savunur.

Risalede dört unsur teorisine dayalı mizaç anlayışının yargı ahlâkıyla ilişkilendirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Ateş, hava, toprak ve su unsurlarından oluşan beden yapısının insanın mizacına, mizacın ise ahlâkî davranışlara etki ettiği düşüncesi, klasik İslâm tıbbı ve ahlâk felsefesiyle paralel bir yapıdadır. Bu noktada Taşköprülüzâde, mizacın bozulması durumunda öfke, kibir, acelecilik gibi hâllerin hâkim olacağını; bunun da hâkimin karar süreçlerini olumsuz etkileyeceğini belirtir. Bu yaklaşım, bugünün yargı psikolojisi açısından da karşılık bulan bir değerlendirmedir. Zira günümüzde de hâkimlerin öfke, yorgunluk, uykusuzluk, açlık gibi durumlarda hüküm vermekten kaçınmaları gerektiği kabul görmektedir.

Savunma risalesi, şekil bakımından belirli bir sistematığe sahiptir. Mukaddime kısmında yer alan insan anlayışı, ardından gelen bölümlerde doğrudan kadılık görevine yansıtılır. Kadının, mizacını tanınması, nefsinin dizginlenmesi, ahlâkî faziletleri içselleştirmesi gerektiği fikri, teorik bir çerçeveye birlikte uygulamaya yönelik bir ahlâk tasarımı olarak da işlenmiştir. Risalede öne çıkan kavramlar, klasik İslâm ahlâkî literatüründe yer alan temel ilkelerle uyum içerisindedir. Gazzâlî'nin "nefsi terbiye etmeden hüküm verme" eleştirisiyle, İbn Sînâ'nın mizaç teorisine dayalı ruh-beden dengesi vurgusu, bu metinde harmanlanarak işlenmiştir. Bu açıdan Taşköprülüzâde'nin, ahlâk ve hukuk arasında sahih bir denge kurmayı hedefleyerek kendi dönemi için entelektüel bir yaklaşım geliştirdiği söylenebilir.

Çalışmada, kadılık mesleğinin muhtesiblik, emirlik ve yöneticilik gibi diğer kamusal görevlerle karıştırılmaması gerektiğine dair vurgular da dikkate değer bir ayrıntıdır. Kadının hüküm verme yetkisi, toplumun ıslahından değil, hakkın ortaya çıkarılmasından kaynaklanır. Taşköprülüzâde, bu farkın altını çizerek kadılığın idarî bir makamdan ibaret olmadığını; ilim, hikmet ve takvâ zemininde icra edilmesi gereken bir emanet olduğunu hatırlatır. Bu ayrım, Osmanlı yargı pratiğinde yönetim erkinin sınırlarını netleştiren bir düşünsel duyarlılığı da yansıtır.

Savunma risalesinin en özgün yanlarından biri, kişisel bir müdafaayı kamusal bir ahlâk metnine dönüştürmüş olmasıdır. Taşköprülüzâde, kendisine yöneltilen ithamları doğrudan reddetmek yerine, ilmî ve hikmet merkezli bir açıklama yolunu tercih etmiş; kendi tutumunu nefis terbiyesi, mizaç bilgisi ve ahlâkî dengeyle temellendirmiştir. Bu yönüyle risale, bireysel hakların müdafaasında ilme ve edebe dayalı bir yolun mümkün olduğunu gösteren önemli bir örnektir.

Modern hukuk anlayışıyla karşılaştırıldığında, risalede dikkat çeken birçok tespitin bugün de geçerliliğini ve güncelliğini koruduğu görülmektedir. Özellikle hâkimin karar verirken içsel öfkesinden, kişisel menfaatinden ya da psikolojik dengesizliklerinden etkilenmemesi gerektiği yönündeki vurgular, günümüz yargı etiği ilkeleriyle örtüşmektedir. Adaletin vicdan, sekinet ve fazilet aracılığıyla tesis edilebileceğini, kadılığın teknik bir meslekten ibaret olmayıp, karaktere dayalı bir adalet görevi olduğunu hatırlatır.

Nihayetinde bu çalışmada söz konusu risalenin tarihî yönüyle birlikte düşünsel bir metin olarak okunması sağlanmıştır. Taşköprülüzâde'nin kavramsal yapısına, terim seçimine ve ahlâkî önermelerine dikkatle yaklaşarak, risalenin hem klasik İslâm düşünce geleneği içindeki yeri hem de çağdaş hukuk tartışmalarıyla ilişkisi ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı yargı düşüncesine dair ihmal edilmiş bir metni gün yüzüne çıkararak hem literatüre özgün bir katkı sunmuş hem de hukuk, ahlâk ve tasavvuf gibi farklı disiplinler arasında anlamlı bir köprü kurmuştur.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

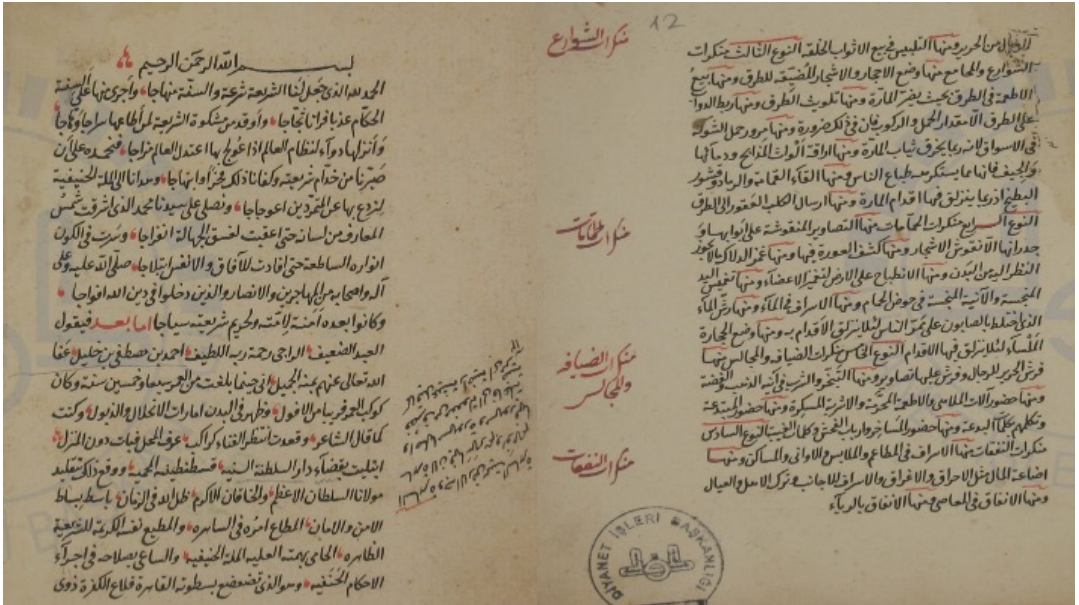
KAYNAKÇA

- Alper, Ömer Mahir. *Varlık ve İnsan Kemalpaşazade Bağlamında Bir Tasavvurun Yeniden İnşası*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Arabî, Muhyiddin İbn. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Arıcı, Müstakim - Mehmet Arıkan (ed.). *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi: Taşköprülüzâdeler ve İsamüddin Ahmed Efendi*. İstanbul: İLEM Yayınları, 2021.
- Arıkan, Mehmet vd. "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi". *İslam Düşünce Atlası*. ed. İbrahim Halil Üçer. 3/926-932. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.
- Beyazıt, Yasemin. "Galen ve Ahlâk Değişimi Üzerine". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/46 (2022), 351-353.
- Bingöl, Şeyma Cebeci. *Ceza Muhakemesi Hukukunda Tanık Beyanının Güvenilirliği*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Dworkin, Ronald. *Hukukun Hâkimiyeti*. çev. Ertuğrul Uzun. İstanbul: Nora Kitap, 1. Basım, 2018.
- Gazzâlî, İmam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâu ulûmü'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Hakimî, Abdulsasır. *es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdilazîz'in (öl. 536/1141) Kitâbü'l-Vak'ât Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-umem*. ed. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiye'si*. ed. Ahmet Yaşar. İstanbul: Kronik Yayınları, 2021.
- Kallek, Cengiz. "Hisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Küçükay, Alper. "Karar Vermenin Psikolojisi". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 9/34 (2018), 607-640.
- Miskeveyh, İbn. *Ahlâk Eğitimi: Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathîru'l-Arâk*. çev. Abdulkadir Şener vd. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Özel, Ahmed. "İbn Dakîkûl'İd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/407-409. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Sinâ, İbn. *Doğunun Sönmeyen Yıldızı*. ed. Hüseyin Gazi Topdemir. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- Sinâ, İbn. *en-Nefs min Kitâbi's-Şifâ*. ed. Hasan Zâde Âmulî. Kum: Merkezü'n-Neşri't-Tâbi' li-Mektebi'l-İ'lâm el-İslâmî, 1996.
- Şatûbî, İbrâhîm b. Mûsâ. *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerî'a*. ed. Abdullah Dirâz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylül-Evtâr: Şerhu Münteka'l-Ahbâr*. ed. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1993.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa b. Halîl er-Rûmî. *Risâle fi'z-Zebbi 'an Harîmi's-Şerî'a*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, 1873.

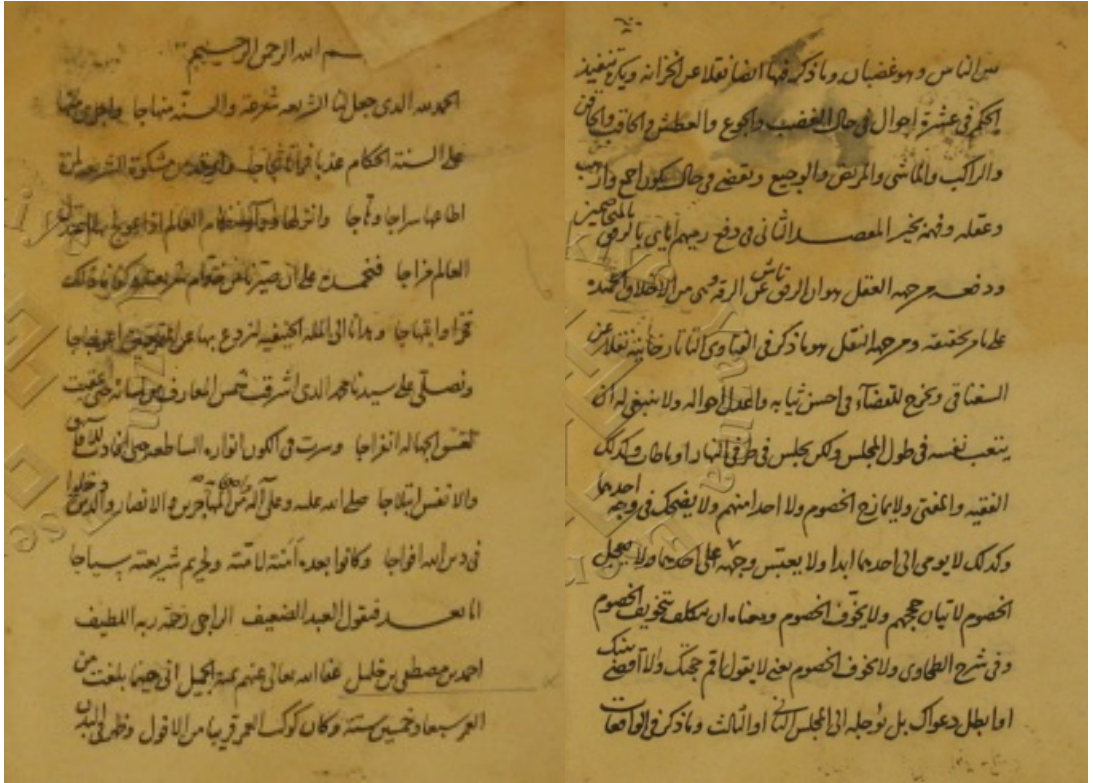
- Taşköprülüzâde, İsâmüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. ed. Derya Örs. çev. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Tâtârânî, Muhammed b Ali. *el-Fetâvâ et-Tâtârânîyye*. ed. Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Topuz, Gökçen - Konan, Belkıs. “Geçmişten Günümüze Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 66/4 (2017), 315-340.
- Tülüce, Hüseyin Adem. *Taşköprülüzâde'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Taşköprizâde Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yücel, Mustafa Tören. “Hâkimlik Psikolojisi (Psychology of Judgeship)”. *Hukuki Haber (HH)*. Erişim 26 Haziran 2025. <https://www.hukukihaber.net/hakimlik-psikolojisi-psychology-of-judgeship>

EKLER:

Tahlilini yaptığımız yazma eserin görselleri:

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Koleksiyonu, No: 1873

سئل ان من وهو غصبان وما ذكر فيها انما نقل عن اخوانه وكان ينبغي
 ان يكتب في عشرة احوال في حال الغضب والوجع والعطش والامانة والافاق
 والراكب والماشى والمرتضى والبصير ونقص في حال كونه راجع وارباب
 وعقله وفهمه بخير المعصدا لاني في دفع ربيهم ياتي بالرفق بالمحكومين
 ودفع ربه العقل هو الرقيق عن الرقة من الاكثال والحمد
 علماء مختلفة ومرحلة نقل وما ذكر في القباوي التاخر خاتمة نقل عن
 السفاقي ونجح للقضاة في احسن تبايه والعدل هو اله ولا ينبغي له ان
 يتعب نفسه في طول المجلس وكثر مجلس في طرقاتها واما طرقاتك
 الفقيه واعني ولا يمازج اخصوم ولا احدا منهم ولا يفكر في وجه
 وكذلك لا يومي الى احدها ابدا ولا يعتس وجهه على احدها ولا يجعل
 اخصوم لا تيان عجم ولا يخوف اخصوم ومعناه ان يترك تخويف اخصوم
 وفي شرح الطحاوي ولا يخوف اخصوم يعني لا يقول اقم جندك ولا اقص
 او اطل دعواك بل توجه الى المجلس كالمات او انكث وما ذكر في القباوي